

Grenzen aan de vrijheid

Anita Twaalfhoven In het verlengde van het debat 'Kunst en engagement' zijn aan de deelnemers enkele vragen voorgelegd, die betrekking hebben op de grenzen aan de vrijheid van meningsuiting waar kritisch geëngageerde kunstenaars tegenaan kunnen botsen. Sabine Bierens (stafmedewerker Teldersstichting VVD) en Gerrit Pas (stafmedewerker wetenschappelijk bureau GroenLinks) reageren.

Staatssecretaris Medy van der Laan zegt in een interview naar aanleiding van de moord op Theo van Gogh (Reformatorisch Dagblad, 19-11-2004): 'De overheid mag nooit zeggen wat de grenzen voor kunstenaars zijn. Kunstenaars mogen mensen beledigen en degenen die zich beledigd voelen, mogen naar de rechter stappen.' Hoe kijkt u hier tegenaan?

Sabine Bierens is het met Van der Laan eens: 'In artikel 7 van de Grondwet ligt de vrijheid gedachten of gevoelens te openbaren vast. Er zijn daarop weliswaar, naast het verbod op belediging, meer wettelijke beperkingen (zoals het verbod op opruiing, aanzet tot haat/discriminatie en laster), maar buiten die wettelijke beperkingen is het iedereen toegestaan van deze vrijheid gebruik te maken.'

Gerrit Pas echter vindt het bovengenoemde citaat 'uit de mond van de

wetgever, nogal vreemd overkomen'. 'Het lijkt me niet de primaire taak van kunstenaars om mensen te beledigen. Ook kunstenaars hebben zich als burger te houden aan de wet. Ook zij mogen niet aanzetten tot haat of zich opzettelijk beledigend uitlaten over een groep mensen wegens hun ras, godsdienst, levensovertuiging of seksuele geaardheid – dat zijn strafrechtelijke bepalingen die voor iedereen gelden. Een kunstenaar heeft geen vrijbrief. Een kunstenaar kan natuurlijk wel, op grond van de vrijheid van meningsuiting, als uitingsvorm kiezen voor "de belediging"; de vraag blijft of dat de meest sympathieke vorm is. Maar als mensen zich door hem beledigd voelen, kunnen ze naar de rechter stappen. De rechter bepaalt hoe ver een kunstenaar mag gaan met beledigen, en dus niet de politiek.'

Mensen die zich in hun geloofsbeleving gekwetst voelen door een kunstuiting kunnen zich beroepen op de vrijheid van religie. Kunstenaars kunnen zich slechts beroepen op de vrijheid van meningsuiting. Maar kunst is niet hetzelfde als een mening, kunst is veel abstracter.

Hoogleraar bestuursrecht Inge van der Vlies vindt het daarom tijd voor een apart artikel voor de vrijheid van kunstexpressie in het Nederlands recht, zoals de grondwetten van Duitsland, Portugal, Italië en Griekenland reeds kennen.

Sabine Bierens is het hier niet mee eens: 'Artikel 7 van de Grondwet, waarin de vrijheid gedachten of gevoelens te openbaren vastligt (dit artikel wordt wel vaak de verankering van de "vrijheid van meningsuiting" genoemd, maar de feitelijke formulering is dus anders), bevat in het derde lid een specifieke bepaling over "het

openbaren van gedachten of gevoelens door andere dan in de voorgaande leden genoemde middelen" [drukkers, radio en televisie – SB]. In het recht op vrije expressie in de kunst is daarmee mijns inziens voorzien. Ik vind overigens niet dat mensen die zich gekwetst voelen in hun geloofsbeleving door een kunstuiting een beroep zouden mogen doen op de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging. Ik vind niet dat die door het openbaren van gevoelens of gedachten door anderen in het geding is, en ik vind die vrijheid belangrijker. Mensen die zich gekwetst voelen, kunnen zich hoogstens beroepen op strafrechtelijke bepalingen als het verbod op belediging en aanzet tot haat.'

Gerrit Pas vindt dat de vrijheid van kunstexpressie in de grondwet van de genoemde landen niet los gezien kan worden van hun totalitaire geschiedenis: 'Deze landen kennen allemaal een traditie van vervolging van kunstenaars en verbod van bepaalde kunstuitingen (boekverbrandingen, ontaarde kunst). Totalitaire regimes zijn als de dood voor kunstenaars die niet in de juiste marsrichting meemarcheren. De politieke kleur van het regime blijkt dan weinig uit te maken: zie de vrijheid voor kunstenaars in de zogeheten socialistische landen.

Een vrijheid van kunstexpressie is in feite een verenging van het recht op vrije meningsuiting dat wij al hebben. De vraag is of deze *lex specialis* iets toevoegt aan de *lex generalis* die al voldoende bescherming biedt. In een land waar geen recht op vrije meningsuiting bestaat, zal ook geen recht op vrije kunstexpressie zijn.' En, vraagt Pas zich af: 'Wat gebeurt er als er wel een recht op vrije kunstexpressie geldt: wordt de kunstenaar dan ook beschermd als hij als privé-

persoon (dus niet in zijn rol als kunstenaar) spreekt en beledigt?'

Ziet u het als een taak van de overheid om kunstenaars die met bedreigingen te maken krijgen, net als politici, lijfelijke bescherming te bieden?

'Het is de primaire taak van de overheid om *iedereen* die bedreigd wordt, dus ook kunstenaars, bescherming te bieden', stelt Pas. 'De mate en ernst van de bedreiging zullen de vorm van de bescherming bepalen. De Tweede-Kamerfractie van GroenLinks heeft herhaaldelijk bij minister Donner aangedrongen op lijfelijke bescherming van opinie-leiders die bedreigd worden, en hun zo nodig dezelfde mate van bescherming te bieden als politici.'

Bierens ziet bescherming eveneens als een taak van de overheid, mits er sprake is van concrete bedreigingen: 'Het waarborgen van de vrijheid en veiligheid van haar onderdanen is een belangrijke taak van de overheid. Vanwege hun openbare en publieke werkzaamheden is het beschermen van kunstenaars, politici en journalisten op basis van het door hun geuite gedachtegoed in het bijzonder belangrijk. Met inspanningen ten behoeve van de persoonlijke veiligheid wanneer dit nodig is, kunnen verdraagzaamheid en de vrijheid van het openbaren van gevoelens of gedachten in deze disciplines gewaarborgd blijven. Die vrijheidsrechten zijn essentieel om een gezond politiek, intellectueel en cultureel klimaat te bewaren waarin niet de macht van de terreur en de brutaliteit heersen. Daar is iedereen bij gebaat.'

De overheid zou ook langs andere wegen de vrijheid van kunstexpressie kunnen beschermen.

Bijvoorbeeld door relevante

groepen in de samenleving te leren met kunst om te gaan als een vrije plaats (middels specifieke subsidies voor kunsteducatieve programma's of voorlichtingsprogramma's op dit vlak). Ziet u dit als een verantwoordelijkheid voor de cultuurpolitiek?

'Afgezien van de vraag wie die relevante groepen zijn, is dit vooral langetermijnbeleid', denkt Pas. 'Het is de taak van de overheid om een positief kunstklimaat te stimuleren, bijvoorbeeld door in onderwijs en via andere educatieve programma's een breed publiek te interesseren voor kunst en cultuur (in brede zin). Dat betekent: kennis laten maken met diverse kunstvormen, nieuwsgierigheid opwekken, leren kijken, lezen en luisteren... en actieve deelname stimuleren.'

Bierens: 'De belangrijkste taak van de overheid, ook in het geval van de kunsten, is het bewaken van de vrijheidsrechten. Er dient daarnaast in journalistiek en politiek opzicht duidelijk onderscheid te worden gemaakt tussen enerzijds de papieren aanvallen in kunst en in pamfletten, essays, open brieven et cetera (die vallen onder de vrijheidsrechten) en anderzijds fysiek geweld (die de grenzen van die vrijheidsrechten overschrijdt).'

'Verdraagzaamheid, incasseringsvermogen en inzicht in het waarpluralisme zijn belangrijke waarden voor een veelkleurige samenleving die niet genoeg kunnen worden benadrukt', vervolgt Bierens. 'Als blijkt dat binnen bepaalde groepen in de samenleving deze waarden minder vanzelfsprekend zijn dan binnen andere, dan dient de overheid zich in te spannen om het bewustzijn van die waarden, die ook vastliggen in onze wetten, gericht te bevorderen. Maar omdat moeilijk te voorspellen is uit welke hoek intolerante reacties

Anita Twaalfhoven

is redacteur van *Boekman*
en stafmedewerker van de Boekman-
stichting

op kunstuitingen zullen komen, is het verstandig algemeen (bijvoorbeeld in onderwijs en inburgering) te laten zien dat humor en kunst (en journalistiek en politiek) belangrijke vrijplaatsen zijn voor expressie van gevoelens en gedachten; dat vanuit het belang van die expressie en de toegankelijkheid ervan voor iedereen zorg dient te worden gedragen voor de uitoefening van die vrijheidsrechten; dat kunst en humor vrijwel per definitie chargerend, ongenueanceerd en eenzijdig zijn. Het kan geen kwaad vanuit de sector zelf en vanuit andere gezaghebbende organen (zoals overheden) te benadrukken dat kunst er niet is om te overtuigen, maar om te verbeelden en om te zorgen voor verdieping.'

In tegenstelling tot Bierens vindt Pas dat de verantwoordelijke bewindspersonen hierin een rol zouden kunnen vervullen. 'En bij verantwoordelijke bewindspersonen moeten we dan niet alleen – als vanzelf – aan ministers denken, maar ook aan lokale politici', stelt hij. 'Kunst kan creatieve krachten bij mensen losmaken, mensen laten genieten en bindend werken als dat beleven in gemeenschappelijk verband gebeurt. Dat geldt zowel voor actieve als voor passieve kunst- en cultuurdeelname.'

Tot slot een zeer algemene vraag: hoe kijkt u aan tegen de rol van kunst in de huidige samenleving?

Pas: 'Ik denk dat kunst (als onderdeel van een brede cultuur) momenteel niet hoog scoort op de politieke agenda. Er is vooral aandacht voor kunst als het gaat om de verdeling van de subsidiepot. In tijden van recessie is kunst de sluitpost: cultuurpolitiek wordt dan vooral bepaald door de economische conjunctuur. Dat is te betreuren, want een samenleving kan niet zonder kunst en

cultuur. Kunst hoort thuis in het rijtje van wonen, werken, zorgen... De overheid moet ruimte scheppen zodat een cultureel klimaat ontstaat waarin de samenleving zich bewust is van de waarde en het belang van kunst. Kunst kan verrassen, je op een andere manier naar de werkelijkheid laten kijken en je die werkelijkheid op een andere manier laten ervaren, en zo helpen vaste denkpatronen te doorbreken. Dat laatste is niet onbelangrijk in een samenleving waarin enerzijds vaste groepsbindingen losser zijn geworden, maar anderzijds jegens nieuwkomers ("vreemdelingen") het wij-zij-denken juist sterk terrein wint. Kunst heeft geen eenduidige opdracht: ze kan je wel prikkelen en confronteren, maar je ook van de schoonheid ervan laten genieten, en creativiteit stimuleren – het zijn ervaringen die je leven kunnen verrijken. Los van deze "immateriële" rol speelt kunst natuurlijk ook een economische rol. Niet alleen zijn er veel mensen werkzaam in deze sector, uit allerlei onderzoek blijkt ook dat kunst en cultuur een belangrijke economische meerwaarde voor een stad kunnen hebben: ze kunnen recreanten aantrekken en het vestigingsklimaat verbeteren. Naarmate dit inzicht terrein wint, wordt kunst wellicht ook minder een sluitpost van de politieke agenda en neemt de kans op ruimtere budgetten toe.'

Bierens denkt niet dat kunst een rol heeft die buiten de kunstuiting zelf en de ervaring daarvan door het publiek ligt. 'In die expressie en ervaring liggen twee verschijnselen besloten die Désanne van Brederode onlangs aanduidde als twee essentiële mensenrechten: het recht op autonome verbeelding en het recht op verdieping. Ik ben het met haar eens dat autonome verbeelding en verdieping belangrijk zijn voor de

menselijke geest, dus voor mensen en daarmee voor samenlevingen. Die effecten zijn niet het (politieke) doel van kunst, maar zijn wel de reden dat overheden waarde dienen te hechten aan en – in bepaalde mate – zorg dienen te dragen voor de bestaansmogelijkheid van kunst als vrijplaats van de verbeelding en als laboratorium van de schoonheid. Kunst kan instrumenteel worden ingezet en kan bijvoorbeeld een genezende, verzoevende, geruststellende of spirituele werking hebben, maar daarin ligt niet haar bestaansrecht. Die ligt in de expressie van een bepaalde essentie door de kunstenaar en in ervaring door de toeschouwer.'